

УДК: 372.857

DOI 10.33514/1694-7851-2022-4-342-346

Чоров М.Ж.

пед. илим. док., проф.

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Чоров М.Ж.

док. пед. наук, проф.

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Chorov M.Zh.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

**САБАКТАГЫ ЖАНА САБАКТАН ТЫШКАРКЫ ИШМЕРДҮҮЛҮКТҮ
ИНТЕГРАЦИЯЛОО ПРОЦЕССИНДЕ ЖОГОРКУ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН
ЭКОЛОГИЯЛЫК МАДАНИЯТЫН ӨРКҮНДӨТҮҮ**

**СОВЕРШЕНСТВИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ
КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ИНТЕГРАЦИИ УРОЧНОЙ И ВНЕУРОЧНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

**IMPROVING THE ENVIRONMENTAL CULTURE OF HIGH GRADE STUDENTS IN
THE PROCESS OF INTEGRATION OF COURSE AND EXTRA-COURSE ACTIVITIES**

Аннотация: Макалa сабактагы жана сабактан тышкаркы ишмердүүлүктү интеграциялоо процессинде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын өркүндөтүү маселелерине арналган. Жалпы билим берүүчү орто мектептин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандыруунун сабактагы жана сабактан тышкаркы ишмердүүлүктү интеграциялоо процессиндеги модели иштелип чыккан.

Негизги сөздөр: экологиялык маданият, интеграция, жалпы орто билим берүүчү мектеп, экологиялык аң-сезим, экологиялык ишмердүүлүк, экологиялык жоопкерчилик, сабактан тышкаркы ишмердүүлүк, сабак, жогорку класс.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствия экологической культуры учащихся старших классов в процессе интеграции урочной и внеурочной деятельности. Разработана модель формирования экологической культуры учащихся общеобразовательных средних школ в процессе интеграции внеурочной и внеурочной деятельности.

Ключевые слова: экологическая культура, интеграция, общеобразовательная средняя школа, экологическое мышление, экологическая деятельность, экологическая ответственность, внеурочная деятельность, урок, старший класс.

Annotation: The article considers the issues of improving the ecological culture of high school students in the process of integrating classroom and extracurricular activities. A model has been developed for the formation of an ecological culture of secondary school students in the process of integrating extracurricular and extracurricular activities.

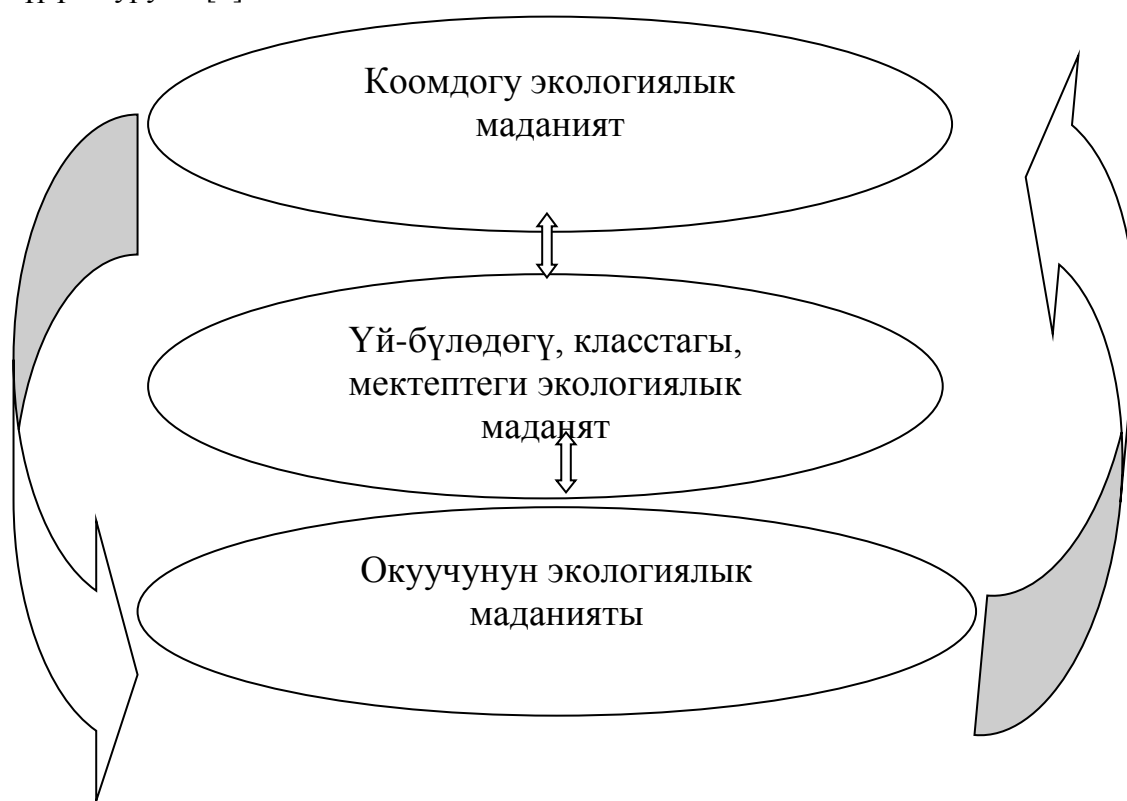
Keywords: ecological culture, integration, secondary school, ecological thinking, ecological activity, ecological responsibility, extracurricular activities, lesson, senior class.

Азыркы учурда социалдык-табигый кырдаалдын курчушуна байланыштуу адамзатты жана биосфераны гумандаштыруу жана туруктуу өнүктүрүү идеялары дүйнөлүк коомчулуктун аң-сезиминде маанилүү орунга ээ.

Интеграциялап окутуу – бул окуучунун дүйнөнү бүтүндөй кабылдоосун жана бирдиктүү картинасын түзүп, адамдын экологиялык жактан шайкеш келген жеке сапаттарын бирдиктүү, ырааттуу инсандык тарбияга айкалыштыруу болуп саналат. Ошондой эле «адам – коом – жаратылыш» системасындагы компоненттердин ажырагыс биримдигин таанып билүү жана окуучулардын коомдогу алган ордун билүүсү.

Окуучунун экологиялык маданиятынын калыптандыруу жана өз ара байланышкан функцияларынын ар кандай деңгээлин, бүтүндүгүн жана туруктуулугун камсыздайт (1-сүрөт) жана анын системасында өз ара байланышкан бир нече компоненттерди жайгаштырууну сунуштайт.

Экологиялык аң-сезим – азыркы «адам-жаратылыш» системасындагы жана жаратылыштын өзүндөгү мамилелер жөнүндө инсанда (топто) орун алган экологиялык идеялардын жыйындысы, жаратылышка субъективдүү мамиле кылуучу татаал, динамикалык формация. Экологиялык аң-сезим үч субструктураны камтыйт: элестетүү, мамиле жана жүрүм-турум» [1].

1-сүрөт. Экологиялык маданиятты калыптандыруу деңгээли

Берилген аныктамага таянып, жаратылыш дүйнөсү менен жеке окуучунун же класстын ортосундагы мамиле, алардын экологиялык аң-сезими калыптанган шартта, эстетикалык, эмоционалдык-сезим негизделген субъект-субъекттик мүнөздө болушу керектигин белгилейбиз. Жаратылышты сезимталдык менен кабыл алуу жана аны анын табиятынын бир бөлүгү катары түшүнүү окуучуга курчап турган тирүү жандыктар дүйнөсүн сүйүүгө жана аны коргоо жана өркүндөтүү үчүн бардык күч-аракетин жумшоого жардам берет.

Окуучунун экологиялык аң-сезиминин маңызы – бул теориялык (курчап турган чөйрө, ой жүгүртүү, идеялар, ишенимдер), рухий жана практикалык (жаратылышка субъективдүү мамиле, аны менен баарлашууда пайда болгон сезимдер) жана субъективдүү элементтердин системасы. практикалык (чөйрө менен бүтүндөй спектрдин өз ара аракеттенүүсү) компоненттер. Аларды бири-бирин толуктап, гуманисттик жана идеялык потенциалга ээ деп

кароого болот [3]. Экологиялык аң-сезимдин өзөгүн адеп-ахлактык принцип түзөт, ал өзүнө баалуулук багыттарын, этикалык сезимдерди камтыйт.

Инсандын өз милдетине карата адеп-ахлактык активдүүлүгү жана иш субъектинин (окуучунун) анын объектисине (жаратылышына) мамилеси менен мүнөздөлөт. Анын структурасында биз мотивациялык-баалуу, процедуралык жана баалоочу-эффективдүү компоненттерди көңүл бөлүк.

Окуучунун экологиялык көз карашы анын кубулуштардын универсалдуу өз ара байланышын жана көз карандылыгын түшүнүүсүнө, бардык жандуу жана жансыз нерселердин баалуулугун аңдап билүүсүнө жана жаратылыш менен коомдун биргелешип эволюциясын камсыз кыла турган иш-аракеттердин зарылчылыгына негизделет. Окуучунун жаратылышка белгилүү бир мамилеси менен болгон билимин толуктоого мүмкүндүк берет, ишмердүүлүктө өз алдынча аныктоого жардам берет.

Экологиялык ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрү экологиялык этиканын нормаларын жана принциптерин аныктайт: гуманизм, адептүүлүк, жоопкерчилик, жер бетиндеги жашоонун бардык формаларын сактоо жана өркүндөтүү, алардын баалуулугун, байлыгын жана көп түрдүүлүгүн сезүү. Бул принциптерди сактоо биосферанын сапаттык жаңы абалга - ноосферага – акыл-эс сферасына өтүшүнүн маанилүү фактору болуп кызмат кылган жаратылыш чөйрөсү менен коом менен инсандын ортосунда коэволюциялык экоцентрлик мамилелерди курууга мүмкүндүк берет жана коом менен табияттын өнүгүшү ажырагыс түрдө ишке ашат.

Өсүп келе жаткан муундун экологиялык маданиятын калыптандырууну татаал процесс, алардын динамикасын жана агымынын шарттарын изилдөө педагогиканын изилдөө предмети болуп, анын теориялык негиздерин, бир катар негизги аспектилерин аныктоону билдирет, алардын негизинде структуралык-функционалдык моделди иштеп чыгуу болуп саналат. Мектеп окуучуларынын арасында интеллектуалдык, руханий, адеп-ахлактык жана предметтик-практикалык инсандык калыптанууларды калыптандыруу боюнча максаттуу педагогикалык иш-аракеттердин системасын курууга, алардын жаратылыш чөйрөсү менен болгон мамилесин шайкеш келтирүүгө көмөктөшүүгө мүмкүндүк берет.

Окумуштуулар экологиялык билим берүүнүн моделдеринин бир нече түрүн көрсөтүшкөн [2]:

- бир предметтик;
- предмет аралык;
- аралаш.

Бир предметтик модель «Экология» окуу курсунун мазмунун жана методикалык камсыз кылуусун иштеп чыгууну камтыйт. Анын артыкчылыгы – экологиялык теорияларды жана концепцияларды өзүнчө предметтин алкагында изилдөө, аларды кароо көп убакытты талап кылат.

Бул окуучулардын билимин, көндүмдөрүн жана көндүмдөрүн жалпылоого, системалаштырууга жана тереңдетүүгө өбөлгө түзөт, окуу сабактарын уюштуруунун жана жетишилген натыйжаларга мониторинг жүргүзүүнүн ар кандай формаларын колдонууга шарттарды түзөт жана экологиялык билим берүүнүн артыкчылыктүүлугун белгилейт. Бирок, мындай моделди ишке ашыруу колдонуудагы окуу пландарынын шартында кыйын.

Ошондой эле, биздин оюбузча, мектеп окуучуларында аны башка окуу предметтери менен интеграциялоосуз бүтүндөй экологиялык дүйнө таанымын жана маданиятын калыптандыруу мүмкүн эмес.

Экологиялык мүнөздөгү өзүнчө блокторду окутулуп жаткан курстун мазмунуна окуучулардын жашына карабастан дээрлик бардык предметтик мугалим киргизе алат. Бул окуучулардын дүйнө таанымын кеңейтүүгө, экологиялык көз карашын калыптандырууга, жаратылышты коргоо иш-чараларына байланыштуу көндүмдөрдү жана көндүмдөрдү

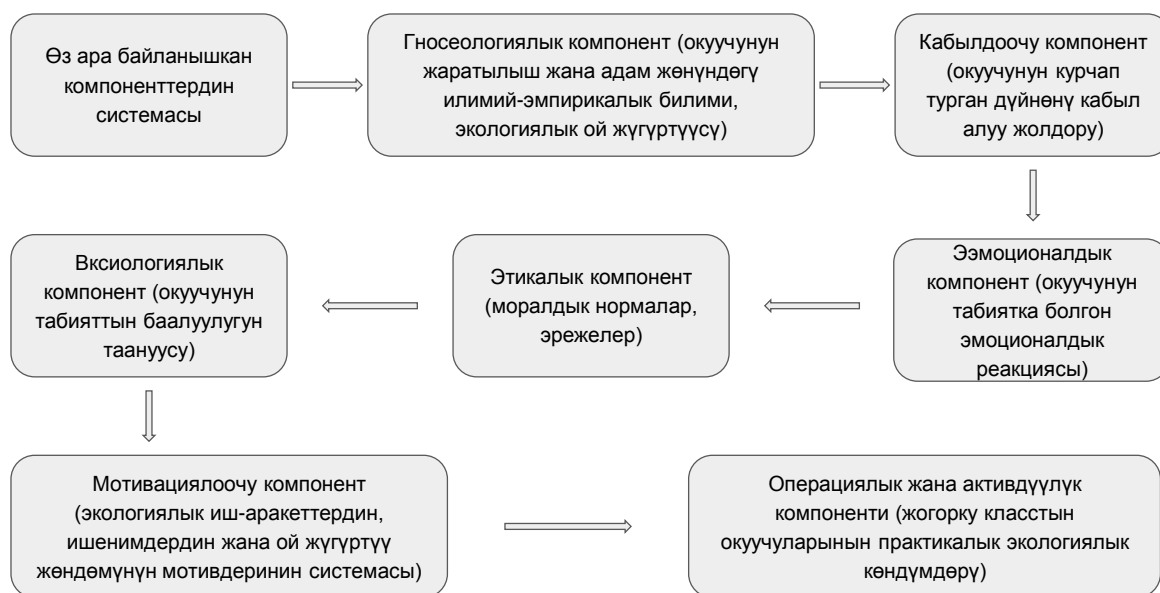
өздөштүрүү үчүн өбөлгөлөрдү түзөт. Бирок, бул ыкма менен, биздин оюбузча, экологиялык мазмундун мааниси кээ бир мектеп окуучуларын четке кагышы мүмкүн.

Мунун алдын алуу көптөгөн мугалимдердин биргелешкен аракетин талап кылат, бул дайыма эле мүмкүн боло бербейт.

Аралаш модель экологияга багытталган атайын курстун болушун, башка окуу предметтерин интеграциялап окутуу болуп саналат.

Ал эми интеграция системалуу жана ырааттуу окутуу талабы түрүндө, предмет ичиндеги жана предметтер аралык байланыштардын спектрин курууда көрүнөт. Бул модель заманбап социалдык-маданий шарттарда эң көп артыкчылыкка ээ болуп, класстык жана класстан тышкаркы (мектептен жана мектептен тышкаркы) иш-чараларда экологиялык билим берүүнүн максатына жетүү үчүн ар кандай ыкмаларды, принциптерди жана формаларды колдонууга мүмкүндүк берет.

Бул жоболордун негизинде биз жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын өнүктүрүү процессин уюштуруунун моделин иштеп чыктык (2-сүрөт). Бул моделдин түзүмүндө төмөнкү өз ара байланышкан блоктор берилген:

2-сүрөт. Жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандырууну уюштуруу модели

- экологиялык билим берүүнүн максатын аныктоочу максаттуу;
- методологиялык, анын ичинде методологиялык мамилелер: моделделген процессти ишке ашыруунун методологиялык принциптери;
- уюштуруучулук-башкаруучулук, анын ичинде ишмердиктин субъекттери (биринчи кезекте окуучулар, ошондой эле мугалимдер жана ата-энелер), ошондой эле жогорку класстардагы окуучулардын экологиялык маданиятын өнүктүрүүнүн моделин жана алгоритмин ишке ашыруунун негизги аспектилери, этаптарын аныктоо;
- интеграциялык экологиялык билим берүү ишинин интеграциялык багыттарын жана деңгээлдерин, функцияларын, мазмунун, каражаттарын, ыкмаларын жана уюштуруу формаларын чагылдырган жоболор;

– баа берүүчү жана эффективдүү, бул жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык маданиятын өнүктүрүүнүн деңгээлин аныктайт.

Иштелип чыккан моделде экологиялык билим берүү процессинин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын өнүктүрүү болуп саналат. Ага жетишүү үчүн жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятынын компоненттеринин тутумун (гносеологиялык, рецептивдүү, эмоционалдык, этикалык, муктаждык-мотивациялык, оперативдүү-активдүүлүк, аксиологиялык) калыптандырууга багытталган маселелерди чечүү жана интеллектуалдык, окуу процессинин субъекттеринин рухий жана инсандык өсүшү.

Алдыга коюлган максатка жетишүүнүн ийгилигин камсыз кылуучу калыптандыруучу мейкиндик жана эң маанилүү методологиялык шарт катары мектептин бирдиктүү экологиялык билим берүү чөйрөсү бар. Окуучуну курчаган маданий-педагогикалык чөйрөнүн калыптанышына тарбиялык таасиринин мааниси жөнүндө ойлор анын инсандыгы көптөгөн окумуштуулардын эмгектеринде далилденген.

Окуучулардын экологиялык маданиятын өнүктүрүү процессин уюштуруу жана башкаруу ырааттуу түрдө ишке ашат. Теориялык-методикалык этап инновациялык экологиялык багыттагы билим берүү иш-чараларынын программаларын жана алгоритмдерин изилдөө, тандоо, долбоорлоо, теориялык жактан негиздөө, методологиялык жана методологиялык мүнөздөмөлөрдү камтыйт.

Экологиялык багыттагы билим берүү процессинин методдорунун комплекси окутуу, тарбиялоо жана өнүктүрүү, тарбиялоо методдору менен көрсөтүлөт.

Бул аспектилер жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык маданиятын өнүктүрүү процессин уюштуруу моделинде чагылдырылган. Ал жаңыланган мамлекеттик билим берүү стандарттарынын талаптарын, экологияны окутуунун усулдарын эске алат жана туруктуу өнүгүү стратегиясынын принциптерине ылайык студенттердин инсандыгынын руханий-адептик чөйрөсүн өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт.

Окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу процессин моделдөө анын алдыңкы мүнөздөмөлөрүн атайын иштелип чыккан объектиде – аналогдо чагылдырууга жана анын структуралык жана функционалдык аспектилерин, факторлорун жана ишке ашыруу шарттарын бирдиктүү комплекске бириктирүүгө мүмкүндүк берет. Сунушталган моделге кайрылуу бул процессти уюштуруунун педагогикалык системасын элестетүүгө мүмкүндүк берет. Аны апробациялоо класстык жана класстан тышкары иштерди интеграциялоо аркылуу компоненттердин биримдигин жана динамикалык өз ара аракеттенүүсүн сактоону талап кылат, ошондой эле жогорку класстын окуучуларынын экологиялык маданиятын өнүктүрүү процесси курулган методологияны иштеп чыгууну камтыйт.

Колдонулган адабияттар:

1. Дерябо, С.Д. Проблема субъективного отношения к природе в психологии экологического сознания / С.Д. Дерябо // Экологическое образование: опыт России и Германии. – М.: Горизонт, 1997. – С. 120–121.

2. Захлебный, А.Н. Развитие общего экологического образования в России на современном этапе / А.Н. Захлебный, Е.Н. Дзятковская // Россия в окружающем мире. – 2008.

3. Устойчивое развитие: экология, политика, экономика: Аналитический ежегодник / отв. Ред. Н.Н. Марфенин; под общей редакцией Н.Н. Марфенина, С.А. Степанова. – М.: Изд-во МНЭПУ 2008. – 328 с.

4. Экологическая культура и образование: инновационный опыт Вологодской области / под. Ред. ЕЮ. Ногтевой, Н.М. Радченко. – Вологда: Изд. Центр ВИРО, 2006. – 180 с.

Рецензент: пед. илим. канд., доц. Исмаилова Г.